

СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.334

Слісєєва Л.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки природокористування та економічної теорії
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ГАЗУ ЯК СКЛАДОВОЇ РИНКУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню структури національного ринку газу в Україні. Охарактеризовано основні функції агентів ринку природного газу, які забезпечують видобуток, зберігання, розподіл і транспортування газу. Визначено сучасні напрями реформування ринку газу та їх вплив на ринок природних ресурсів загалом.

Ключові слова: природний газ, ринок природного газу, газотранспортна система України, газорозподільчі підприємства, Третій енергетичний пакет.

Елисеєва Л.В. ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ НАЦИОНАЛЬНОГО РЫНКА ГАЗА КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ РЫНКА ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию структуры национального рынка газа в Украине. Охарактеризованы основные функции агентов рынка природного газа, которые обеспечивают добычу, хранение, распределение и транспортировку газа. Определены современные направления реформирования рынка газа и их влияние на рынок природных ресурсов в целом.

Ключевые слова: природный газ, рынок природного газа, газотранспортная система Украины, газораспределительные предприятия, Третий энергетический пакет.

Yeliseieva L.V. FEATURES OF THE NATIONAL GAS MARKET AS A COMPONENT MARKET NATURAL RESOURCES OF UKRAINE

In the article the structure of the national gas market in Ukraine is investigated and the basic functions of the natural gas market agents are characterized. There are determined modern trends of reforming the gas market and their impact on the market of natural resources in general.

Keywords: natural gas, natural gas market, gas transportation system of Ukraine, gas distribution company, Third Energy Package.

Постановка проблеми. Україна належить до енергодефіцитних країн, яка задовольняє свої потреби в енергетичних ресурсах за рахунок власного виробництва менше ніж на 50%. Національні спроби зменшити рівень залежності від використання природного газу стимулюють наукові дослідження ефективності функціонування вітчизняного ринку газу та адекватності функцій його агентів у рамках Третього енергетичного пакету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даної проблеми висвітлені в роботах О. Крупи, В. Мухіна, Т. Павленко, М. Шевченко та інших. Вони зосередили увагу на недосконалості функціонування облгазів, фінансових проблемах НАК «Нафтогаз України» та загальній характеристиці газотранспортної системи України. Проте в науковій літературі відсутній системний аналіз структури національного ринку газу.

Мета статті. Дослідити особливості структури національного ринку газу як складової ринку природних ресурсів України та виявити її переваги та недоліки.

Виклад основного матеріалу дослідження. До структури ринку газу належать покупці, органи державного регулювання, а також підприємства, що забезпечують видобуток, зберігання, розподіл і транспортування газу. На національному ринку газу покупцями виступають домогосподарства, промислові підприємства, підприємства житлово-комунальної служби тощо. Продавцями газу є державні та приватні підприємства, що отримали відповідні ліцензії.

На національному ринку газу України ключовими суб'єктами державного управління газовим комплексом України є Кабінет Міністрів України (КМУ) [1], Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (далі – Міненерговугілля), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних підприємств (далі – НКРЕКП).

Державне регулювання в газовій галузі здійснює Міненерговугілля, до основних завдань якого, зокрема, належать формування пріоритетів розвитку та забезпечення нормативно-правового регулювання у паливно-енергетичному комплексі, формування та вдосконалення відносин у сфері функціонування ринку природного газу, розробка цільових програм, зокрема, щодо диверсифікації джерел постачання природного газу, здійснення державного нагляду у галузі тощо [2].

Державне регулювання діяльності суб'єктів ринку природного газу здійснюється НКРЕКП [3]. Згідно з положенням, затвердженим Указом Президента № 715 від 10 вересня 2014 р., НКРЕКП, яка є наступником Національної комісії, яка здійснювала державне регулювання в сфері енергетики (НКРЕ), забезпечує прозорість і відкритість в діяльності природних монополій і сприяє розвитку конкуренції, у тому числі на ринку природного газу. До її основних функцій належать розробка і затвердження правил користування природним газом для юридич-

них осіб; типових форм господарських договорів, встановлення роздрібних цін на природний газ, що використовується для потреб населення, граничних рівнів цін на природний газ для установ та організацій, що фінансуються з державного і місцевих бюджетів, для промислових споживачів та інших суб'єктів господарювання тощо.

Указом Президента від 10 вересня 2014 р. у складі Національної комісії на обласному рівні створені сектори та відділи. Основними завданнями секторів НКРЕКП є: участь у здійсненні державного нагляду (контролю) за ліцензованою діяльністю ліцензіатів у сферах електроенергетики, теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення на ринках природного газу, нафтового (попутного) газу, газу (метану) вугільних родовищ та газу сланцевих товщ (далі – природний газ), нафти та нафтопродуктів, відповідно до вимог ліцензійних умов та вимог законодавства; забезпечення регулювання взаємовідносин ліцензіатів, споживачів, фізичних осіб і держави; участь у вдосконаленні механізму ціноутворення у сферах електроенергетики, теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення, у нафтогазовому комплексі; підготовка консультацій суб'єктам господарської діяльності тощо.

Цикл операцій на газовому ринку забезпечується НАК «Нафтогаз України» (далі – Компанія) – вертикально інтегрованою нафтогазовою компанією, підпорядкованою Міненерговугілля. НАК «Нафтогаз» здійснює переробку газу, нафти та конденсату на п'яти газопереробних заводах (ГПЗ), що входять до складу Компанії, виробляючи на них скрапленний газ, моторні палива та інші типи нафтопродуктів [4].

Компанія має такі дочірні підприємства (компанії), єдиним засновником і власником яких є НАК «Нафтогаз України»: «Газ України», «Укрнафтогазкомплект», «Науково-дослідний інститут нафтогазової промисловості», «Укравтогаз», «Закордоннафтогаз», «Вуглесинтезгаз України», «Воєнізовано-рятувальна (газорятувальна) служба «Лікво» нафтогазової промисловості», «Нафтогазобслуговування», «Будівельник» (знаходиться у процесі реорганізації шляхом приєднання до ДП «Нафтогазобслуговування»), виробничо-збутове підприємство «Нафтогаз» (знаходиться у процесі банкрутства шляхом ліквідації).

Водночас НАК «Нафтогаз України» є одноосібним акціонером (розмір пакету акцій як акціонера становить 100%) таких товариств, як: ПАТ «Укртрансгаз», ПАТ «Укргазвидобування», ПАТ «Укртранснафта», ПАТ «Державне акціонерне товариство «Чорноморнафтогаз», ПАТ «Укрспецтрансгаз», компанія «Naftogaz Overseas SA» (зареєстрована відповідно до законодавства Швейцарської конфедерації). У 2012 р. дочірні компанії «Укртрансгаз» та «Укргазвидобування» були реорганізовані шляхом перетворення в ПАТ «Укртрансгаз» та «Укртрансвидобування» відповідно.

Також Компанія володіє значними пакетами акцій (частками) таких товариств: ПАТ «Укрнафта» (50% + 1 акція), ТОВ «Міжнародний консорціум з управління та розвитку газотранспортної системи України» (50%), ПАТ «Укртатнафта» (43,05%), АТ «Газ-транзит» (40,22%), СП «Petrosonnan Company» (50%), Арабська Республіка Єгипет), «NAFTOGAZ Middle East, L.L.C.» (49%, Об'єднані Арабські Емірати).

Основними філіями та представництвами НАК «Нафтогаз України» є Московська філія Українського підприємства НАК «Нафтогаз України», філії НАК «Нафтогаз України» у Туркменістані, Арабській Республіці Єгипет, Іраці (протоколом № 59 від 17 квітня 2007 р. прийнято рішення про при-

зупинення роботи представництва), Угорщині, Королівстві Бельгія, філія Метрологічний центр НАК «Нафтогаз України», філія «Дирекція з будівництва НАК «Нафтогаз України», представництво у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамагирії (прийнято рішення про ліквідацію (протокол правління Компанії № 2 від 11 січня 2011 р., проте процедура не завершена)).

Зазначимо, що за результатами 2014 – першого півріччя 2015 р. НАК «Нафтогаз України» виявився найбільшим платником податків, сплативши 10 832 848 грн. у Державний бюджет. Водночас у Топ-100 платників податків також увійшли ПАТ «Укргазвидобування» (9 місце, 1 772 463 грн.), ПАТ «Укртрансгаз» (17 місце, 680 587 грн.), ПАТ «Укртранснафта» (18 місце, 676 926 грн.), ПАТ «Укрнафта» (21 місце, 539 390 грн.), ПрАТ «Нафтогазвидобування» (22 місце, 535 682) тощо. Крім того, окремі підрозділи НАК «Нафтогаз України» показали стрімкий ріст [5]. У 2014–2015 рр. один із підрозділів державної компанії «Укргазвидобування» задекларував 259% зростання чистого прибутку. На думку заступника голови правління «Укргазвидобування» В. Шленчака, таких результатів вдалося досягнути завдяки оптимізації виробничих процесів, оперативному реагуванню на тенденції ринку та якісній роботі працівників [6].

Водночас найбільший видобуток природного газу в Україні забезпечують структурні підприємства НАК «Нафтогаз України» та підприємства, де ця компанія виступає акціонером, а саме: ПАТ «Укргазвидобування», ПАТ «Укрнафта», «Чорноморнафтогаз» [7, с. 48] тощо.

Водночас ЄБРР вимагає реформувати НАК «Нафтогаз України», що є передумовою для виділення їх траншу у розмірі 300 млн. дол. ЄБРР вимагає функціональний розподіл цієї компанії відповідно до Третього енергетичного пакету. Необхідно розділити видобуток, транспортування, трейдинг. Проте водночас виникає низка проблем. У НАК накопичилося понад 60 млрд. грн. боргів. Під час розподілу компанії необхідно провести переговори з кредиторами і розділити борги за їх згоди. І зараз тривають розмови щодо того, як на певний перехідний період вивести акції НАК «Нафтогаз України» з-під контролю Міненерговугілля і передати їх безпосередньо КМУ.

Ще одна проблема – визнання акцій таких дочірніх державних підприємств, як «Укртрансгаз», «Укртранснафта», «Укргазвидобування» акціями самої НАК. Зрозуміло, що ЄБРР, виділяючи кредит на закупівлю російського газу в 300 млн. дол., намагатиметься отримати під нього реальне забезпечення. Акції цих компаній мають серйозну вартість і банку буде значно комфортніше кредитувати саме під них, а не НАК з усіма її боргами.

16 жовтня 2015 р. Кабмін затвердив план реформування корпоративного управління НАК «Нафтогаз України» з врахуванням вимог ЄБРР, Світового банку, що передбачає створення наглядової ради із залученням незалежних директорів.

Важливою складовою НАК «Нафтогаз України» є ПАТ «Укртрансгаз». У підпорядкуванні ПАТ «Укртрансгаз» перебуває 12 підземних сховищ газу (ПСГ). Активний об'єм газосховищ ПАТ «Укртрансгаз» становить 30,95 млрд. м³, максимальна добова продуктивність під час відбирання газу – 280 млн. м³/добу. Основна їх частина (близько 82% ємності) розташована в західному регіоні України в районі кінцевих дільниць української частини основних транзитних газопроводів – «Союз», «Прогрес», «Уренгой-Помари-Ужгород».

Підземні газосховища ПАТ «Укртрансгаз» призначені для регулювання сезонної нерівномірності газоспоживання, додаткової подачі газу споживачам при екстремальних зниженнях температури як в окремі дні, так і в період аномально холодних зим; створення довгострокових резервів газу при виникненні непередбачених екстремальних ситуацій, таких як довгострокове припинення поставок газу у зв'язку з великими аваріями, стихійними лихами тощо; резервування газу в випадку виникнення короткострокових аварійних ситуацій у системі газопостачання. Систему підземного зберігання газу можна використовувати не тільки для покриття сезонної нерівномірності споживання, але й з метою створення стратегічних запасів обсягом 10–15 млрд. м³ газу для страхування споживачів України, Західної, Центральної Європи, країн балканського напрямку та Туреччини.

Особливе значення у структурі ринку природного газу займає ГТС України [8]. Вона виконує дві головні функції: транзит газу територією України до країн Європи та транспортування природного газу для споживачів України. ГТС України тісно пов'язана з ГТС Польщі, Білорусі, Росії, Румунії, Молдови, Угорщини, Словаччини та інтегрована в європейську газову мережу.

ГТС України є другою за величиною в Європі та однією з найбільших у світі. Загальна протяжність газопроводів без врахування нових і недобудованих об'єктів складає 37,1 тис. км (у тому числі магістральних газопроводів – 22,2 тис. км, газопроводів-відводів – 14,9 тис. км). На території України експлуатуються 1 449 газорозподільчі станції та один із найбільших в Європі комплексів ПСГ (12 підземних сховищ газу загальною активною ємністю понад 32 млрд. м³ чи 21,3% загальноєвропейської активної ємності). Пропускна здатність ГТС на кордоні України з РФ складає 288 млрд. м³ газу на рік, а на кордоні України з ЄС, Білорусією і Молдовою – 178,5 млрд. м³ на рік. Система експлуатується ПАТ «Укртрансгаз», 100% акцій якого належать НАК «Нафтогаз Україна». Офіційна оцінка вартості ГТС була проведена у 2012 р., але її результати досі не оприлюднені. Проте влітку 2014 р. з'явилася інформація, що, за різними оцінками, вартість української ГТС складає 25–35 млрд. дол.

ГТС України за основними транзитними напрямками транспортування газу можна поділити на два коридори. Перший коридор – західний напрямок, до якого входять такі основні магістральні газопроводи, як «Союз», «Прогрес», «Уренгой–Помари–Ужгород», «Долина–Ужгород» II нитка, система газопроводів КЗУ, «Комарно–Дроздовичі», «Івацевичі–Долина» (дві нитки), «Торжок–Долина» та інші. Другий коридор – південний напрямок. До нього входять газопроводи «Шебелинка–Дніпропетровськ–Кривий Ріг–Ізмаїл», «Слець–Кременчук–Кривий Ріг», «Кременчук–Ананьїв» та «Ананьїв–Тираспіль–Ізмаїл» [2].

Продуктивність газотранспортної системи на «вході» складає до 302,1 млрд. м³, на «виході» до країн Європи – 146 млрд. м³.

Станом на початок 2016 р. загальна довжина магістральних газопроводів складала 22,5 тис. км, газопроводів відгалужень – 13,5 тис. км, розподільних газопроводів – 3,1 тис. км.

Загалом магістральними газопроводами в Україні управляє «Укртрансгаз», а регіональними – облгази і міськгази. Останнім домогосподарства і підприємства сплачують за споживання газу. А вже потім обл- і міськгази перераховують кошти власнику ресурсу,

попередньо знявши свою комісію. Тариф за послуги газорозподільного підприємства фіксований і встановлюється НКРЕКП для кожного окремо.

Усі облгази – монополісти з постачання природного газу в своєму регіоні. Вони мають відносно стабільну кількість споживачів та постачають їм паливо за фіксованим тарифом. Водночас відповідно до діючих постанов НКРЕ № 76 і № 77 від 31 січня 2013 р. при укладенні й затвердженні типових договорів і розрахунку оплати за приєднання до газової мережі облгази не лише мають монополісне право на проведення будівельно-монтажних робіт при облаштуванні зовнішніх систем газозабезпечення об'єктів, що передбачено профільним законодавством, але й поставлені в привілейоване становище щодо надання послуг з облаштування внутрішніх мереж замовників (включаючи населення). Водночас згідно з законодавством облаштуванням цих мереж можуть займатися будь-які оператори, які отримали відповідну ліцензію і таких підприємств в Україні – понад 3 тисячі. На практиці облгази витісняють їх з цього ринку. Для цього монополісти використовують один із двох методів. Перший полягає в тому, що облгази чи їх управляючі компанії створюють свої проектно-монтажні підприємства, які, діючи від імені природного монополіста, перетягають на себе ринок таких послуг. Механізм простий – короткий термін для узгодження документів, для інших – тривалий бюрократичний процес [9]. З метою примусу замовників до прийняття «правильного» рішення монополісти користуються недосконалістю нормативної бази. Наприклад, згідно з типовим договором приєднання до газових мереж облгази мають право виконувати ці роботи самостійно або ж із залученням третіх осіб. Проблема полягає в тому, що ця норма обмежує замовнику можливість самостійного вибору підрядчика, хоча останні часто пропонують привабливіші умови – коротші терміни, нижчу вартість. Відповідно до типового договору у випадку залучення стороннього проєктанта облгази мають право відправити проєкт на доопрацювання чи пролонгувати процедуру узгодження.

Другий метод витіснення сторонніх операторів дає постанова НКРЕ № 77. Згідно з цим документом, облгази мають право не лише встановлювати ставки оплати відповідних послуг, але й диктувати споживачам, які типи контрольно-вимірального устаткування, арматури та інших комплектуючих використовувати (хоча згідно з профільним законодавством природні монополісти не мають право обмежувати використання будь-якого сертифікованого устаткування). На практиці завдяки цій постанові облгази сприяють використанню устаткуванню певних виробників, нав'язуючи продукцію, яка нерідко належить власникам облгазів. Це зумовлює порушення господарських зв'язків між монтажними компаніями, які працюють самостійно з власними виробниками та постачальниками. Отже, діяльність природних монополій має негативні наслідки для кінцевого споживача, підприємців та місцевого бюджету.

Висновки. Таким чином, основними суб'єктами національного ринку природного газу є споживачі (населення, підприємства та організації), продавці (державні та приватні компанії, що отримали відповідну ліцензію) та державний сектор (Міненерговугілля, НКРЕКП), який регулює правила взаємодії двох перших груп суб'єктів. Найбільшим агентом на ринку природного газу України є НАК «Нафтогаз України», проте її структура та функції поступово звужуються відповідно до імплементації Україною умов Третього енергетичного пакету ЄС. Структура

НАК «Нафтогаз України» буде суттєво змінена відповідно до вимог міжнародної спільноти, проте залишається дискусійним питання ефективності реорганізованого підприємства. Сумнівним також видається і підвищення ефективності функціонування облгазів без системної зміни законодавства та створення конкурентного середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.
2. Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nerc.gov.ua/?id=11889>
4. Офіційний сайт НАК «Нафтогаз України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf?Open>
5. Офіційний сайт ПАТ «Укргазвидобування». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ugv.com.ua/>
6. Павленко Т.А. Газовая прозорчатость / Т.А. Павленко, Э.И. Золотарева // Бизнес. – 2015. – № 9. – С. 48.
7. Шевченко Н.В. Газоотчет / Н.В. Шевченко, Н.Г. Трубников // Бизнес. – 2015. – № 44. – С. 48–49.
8. Мухін В.В. Газотранспортна система України як фактор енергетичної безпеки країн Європи / В.В. Мухін // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 2. – С. 49–61.
9. Крупа О.М. Аспекти визначення фінансового стану підприємств нафтогазового комплексу України / О.М. Крупа // Бізнес-інформ. – 2012. – № 11. – С. 131–134.

УДК 631.15:332.3 (477.54)

Мартинюк М.П.

здобувач

Державної служби України

з питань геодезії, картографії та кадастру

ДО ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ Й ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

У статті обґрунтовано необхідність запровадження економічного механізму стимулювання раціонального використання й охорони земель як важливого інструменту в системі регулювання земельних відносин. Запропоновано методи й інструменти економічного стимулювання. Встановлено його суб'єктний склад, визначено підстави для його здійснення та окреслено окремі стримуючі чинники, що пов'язані з недосконалістю нормативно-правового забезпечення.

Ключові слова: економічне стимулювання, регулювання земельних відносин, раціональне використання земель, охорона земель, методи, інструменти стимулювання.

Мартынюк М.П. К ВОПРОСУ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ ЗЕМЕЛЬ

В статье обоснована необходимость внедрения экономического механизма стимулирования рационального использования и охраны земель как важного инструмента в системе регулирования земельных отношений. Предложены методы и инструменты экономического стимулирования. Установлен его субъектный состав, определены основания для его осуществления и намечены отдельные сдерживающие факторы, связанные с несовершенством нормативно-правового обеспечения.

Ключевые слова: экономическое стимулирование, регулирование земельных отношений, рациональное использование земель, охрана земель, методы, инструменты стимулирования.

Martyniuk M.P. TO THE QUESTION OF ECONOMIC INCENTIVE OF RATIONAL USE AND PROTECTION LAND

The article substantiates the need for the introduction of economic incentives to encourage the rational use and protection of land as an important tool in the system of regulation of land relations. The methods and tools of economic stimulus, found his subject composition, determined the reasons for its implementation and identified some constraints associated with the imperfection of legal support.

Keywords: economic incentives, regulation of land relations, rational use of land, land protection, methods and incentive tools.

Постановка проблеми. Важливим інструментом у системі регулювання земельних відносин є економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель. Особливого значення економічне стимулювання набуває у зв'язку з погіршенням якісного стану земельних ресурсів, залучених до сільськогосподарського обороту. Розвиток ґрунтової ерозії, засолення, підкислення, забруднення важкими металами, радіонуклідами, пестицидами, іншими органічними сполуками зумовлюють необхідність застосування комплексу заходів, спрямованих на припинення прогресуючих деградаційних процесів.

Нині надзвичайно важливо віднайти такі механізми регулювання земельних відносин, які б забезпечували узгоджену взаємодію суб'єктів та об'єктів регулювання та ґрунтувались на таких складниках, як ринкові регулятори, важелі впливу самоврядних та саморегульованих

організацій, інститути державного та корпоративного регулювання і соціального партнерства. Зрозуміло, що державне втручання має бути мінімальним і відповідати сучасній загальнодержавній політиці, націленій на дерегуляцію. Проте його участь є необхідною у задоволенні загальносуспільних інтересів та попередженні розвитку негативних соціальних чи екологічних проявів. Державне втручання в дію ринкових законів може бути виправданим тільки тоді, коли без цього неможливо забезпечити їх ефективне функціонування і отримання соціально значимих результатів. Значною мірою цьому сприятимуть різноманітні методи, інструменти та нормативи в поєднанні з дієвими важелями регулюючого впливу та чіткими правилами поведінки суб'єктів земельних правовідносин. З огляду на це, особливої актуальності набуває економічне стимулювання раціонального використання й охорони земель.